

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
İSLAM TETKİKLERİ MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF THE NEAR EAST UNIVERSITY ISLAMIC RESEARCH CENTER

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ İSLAM TETKİKLERİ MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF THE NEAR EAST UNIVERSITY ISLAMIC RESEARCH CENTER

ISSN: 2148-922X

Dergimiz, uluslararası hakemli bir dergi olup, uluslararası
Research Databases veri indeksi ve İSAM İslâm Araştırmaları Merkezi
ve dergipark tarafından taranmaktadır.

Yakın Doğu Üniversitesi Adına Sahibi

Owner on Behalf of Near East University
Dr. Suat İrfan GÜNSEL

Onursal Editör | Honorary Editor

Prof. Dr. Ümit HASSAN (Rektör/President)

Editörler | Editors

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ & Doç. Dr. Ahmet Erhan ŞEKERCİ
mehmet_mahfuz@yahoo.com; ahmetsekerci@gmail.com

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK, Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ,
Doç. Dr. Ümit Horozcu, Yrd. Doç. Dr. Muhammet Mucahit ASUTAY,
Dr. Öğr.Üy. Fethullah ZENGİN, Ar.Gör. Zeynep Münteha KOTAN

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Mümtaz ALİ (International Islamic University, MALEZYA)
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (Yakın Doğu Üniversitesi Öğretim Üyesi, KKTC)
Prof. Dr. Talip ATALAY (K.K.T.C. Din İşleri Başkanı, KKTC)
Prof. Dr. Muhammed BABAAMMİ (Metodoloji Enstitüsü Müdürü, CEZAYİR)
Prof. Dr. İsmail BARDHİ (Dean School of Islamic Theology of Skoplje, ABD)
Prof. Dr. Şenol BEKTAŞ (Yakın Doğu Üniversitesi Rektör Yardımcısı, KKTC)
Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı, KKTC)
Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ (Uluslararası Balkan Üniversitesi Rektörü, MAKEDONYA)
Prof. Dr. Enis HURŞİT, (Refah Üniversitesi Rektörü, PAKİSTAN)
Prof. Dr. Ali KARADAĞI, (Katar Üniversitesi, KATAR)
Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR (T.C. Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ömer ÖZSOY (Frankfurt Üniversitesi ALMANYA)
Prof. Dr. Burhanettin TATAR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ (T.C. Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE)
Doç. Dr. Recep DURAN (Yakın Doğu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, KKTC)
Doç. Dr. Muhammed REYYAN, (Ürdün Üniversitesi, ÜRDÜN)
Doç. Dr. Mehmet ÜMİT (Yakın Doğu Üniversitesi Öğretim Üyesi, KKTC)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf SUİÇMEZ (Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yönetim Yeri | Head Office

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
email: mehmetmahfuz@gmail.com
mehmet.mahfuz@neu.edu.tr

ISSN: 2148-922X

Mizanpaj: Ankara Dizgi Evi

Baskı/Printing: Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası/Aralık 2018

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN	5
Saliha UYSAL	
DİN PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA ÖLÜM EŞİĞİ DENEYİMLERİ	7
Dr. Öğrt. Üyesi Ayhan IŞIK	
ŞEYHÜLİSLÂMLIK BELGELERİNDE	
KIBRIS'TA EĞİTİM ALANINDA KURULAN VAKIFLAR	45
Yrd. Doç. Dr. Semira KARUKO	
EL-CÜRĀNÎ'NİN BELAĞAT İLMİNDE EL-BEYAN VE'T-TEBYİN'İN İZLERİ.....	79
Prof. Dr. Ali DURUSOY	
İBN RÜŞD FELSEFESİNDE MANTIK BİLİMİNİN YERİ.....	93
Mehmet ERDOĞAN	
İSLAM VE İNANÇ-EYLEM-ERDEM BÜTÜNLÜĞÜ	105
İsmail GÜLEÇ	
İSLAM VE EDEBİYATIMIZ.....	117
YAZIM KURALLARI.....	123

EL-CÜRCÂNÎ'NİN BELAĞAT İLMİNDE EL-BEYAN VE'T-TEBYİN'İN İZLERİ*

Yrd. Doç. Dr. Semira KARUKO**

Makale Geliş: 28.07.2018

Makale Kabul: 20.08.2018

ÖZET:

Arap dili belağat ilminin kurucusu olarak, el-Beyan ve't-Tebyin adlı eseriyle, el-Câhız kabul edilmektedir. O, eserinde bu ilmin konularını ilk defa ele almış, kendisinden sonra gelen dil âlimleri de bu görüşler üzerine ilavelerde bulunarak belağat ilminin gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu ilmin zirve noktasındaki isim ise Abdulkâhir el-Cürcânî'dir. Bu iki isim görüşleri itibariyle iki ayrı taraf olarak kabul edilseler de el-Cürcânî'nin belağat alanında kaleme aldığı *Delâilu'l-İcâz ve Esrârul-Belâğa* adlı eserlerinde *el-Beyânve't-Tebyîn'in* etkisini görebilmekteyiz Çalışmamızda müellifimizin iki eserini temel alarak bu izleri aktarmaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: El- Câhız, el-Cürcânî, Belağat.

ABSTRACT:

Al-Jahız is accepted as the founder of elequence in Arabic language with the work of al-Beyan ve't-Tebyin. He is the first one who handle with the subjects of that science and the scientits who are the followers of his ideas had added contributions to improve this area. The top best name on that science area is Abdulkaahir el-Cürcani. Although that two scientists are accepted as the two different sides due to their ideas, in the Works named as Delailu'l-'lcaz and Esraru'l Belaga of al-Curcani can seen the effects of al-Beyan ve't-Tebyin. In our study, we tried to present the mentioned traces on the basis of the author's works.

Keywords: Al- Jahız, al-Curcani, Elequence.

* Bu makale Semira KARUKO'nun 2013 yılında Muhammed TASA tarafından yönetilen ve Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı "el-Câhız ve Belağattaki Yeri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Öğretim Üyesi.

1. ABDULKÂHİR el-CÜRCÂNÎ

Ebu Bekr Abdulkâhir b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/ 1078-79) İnan asıllı olup H. 377 tarihinde Cürcan'da doğmuş ve bütün hayatını orada geçirmiştir. Ebu Ali el-Farisî'nin yeğeni ve talebesi olan ünlü dil âlimi Ebu'l- Hüseyin Muhammed b. Hasan el-Fârisî'den Nahiv ilmi dersini almıştır. Ebu Ali'nin "*el-İzah*"ını da ondan okumuştur. Daha sonrasında kaynak kitapların talebeliğini yapmış ve kendinden önceki nahiv, belâğat ve nakd alanında yazılmış olan temel kaynakları inceleyerek adeta bunları hazmetmiş, kendine örnek almıştır. Aynı şekilde birçok şiir divanını okumuştur. Bütün bu çabaları yazdıklarına açık bir şekilde yansımıştır. Nahiv ve belâğat alanında imam (önder) olmakla nam salmıştır. En önemli nahiv ilmi eserleri: *el-Muğni*, *el-Avâmil* ve *el-Cümel*'dir. Belâğat alanındaki kitapları ise: *Delâil'ul- 'İcâz* ve *Esrâru'l-Belâğâ*'dır.¹

İmam Abdulkâhir el-Cürcânî Arap edebiyat, kültür ve belâğatı alanında büyük bir etkisi olan eşsiz bir kişilik olarak kabul edilir. Başarılı çalışmalarının bu ilmin gelişimindeki rolü oldukça büyüktür. Bu da bu şahsiyet üzerinde önemle durmamızın sebeplerinden bir tanesidir. Onun bu ilimdeki yeri ve üstünlüğünü gözler önüne sererken aynı zamanda el-Câhız'dan hangi alanlarda ve ne ölçüde etkilendiğini de gözler önüne sermeye gayret edeceğiz.

Abdulkâhir el-Cürcânî, kendini adeta kendisinden önceki âlimlerin ve müelliflerin edebiyat, nakd ve belâğat alanlarında bıraktıkları mirası anlamaya vakfetmiştir. O aynı şekilde nahiv alanında da geniş bir bilgi ve kültür birikimine sahiptir. el-Halil, Sibeveyhî, ez-Zeccâc, Sa'leb, Ebu Ali el-Fârisî, İbn Cinnî ve diğer alimlerin eserlerini okumuştur. Aynı şekilde belâğat ve nakd ilimlerinde de el-Câhız, İbnKuteybe, el-Müberred, İbnMu'tez, Kudâme b. Ca'fer ve el-Askerî'nin teliflerini okumuştur.

el-Cürcânî'nin Nahiv ilmindeki şöhretine ve eserlerinin çokluğuna rağmen bu alanda büyük bir etkisi olmadığı açıktır. Daha doğrusu ortaya yeni bir şey koymuş değildir. Onun asıl etkisi belâğat alanında olmuştur. Belâğat ilminin gelişimini sağlayan görüşlerinin oluşumunda onun dil bilgisinin de büyük bir katkısı olduğu şüphesizdir.

Bu görüşlerin başında belâğat ilmi tarihinde bir dönüm noktası

1 el-Kiftî, Ebu'l- Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim, *İnbahu'r- Ruvât ala Enbâhi'n-Nuhât*, thk. Muhammed abu'Fadl İbrahim , Daru'l-Fikr el-Arabî, Kahire, 1986, s.188-189. Bkz. Hacımüftüoğlu Nasrullah, Abdulkâhir el-Cürcânî mad. TDV dergisi, 1988 c.1, s. 247-248. İstanbul.

sayılabilecek “Nazm teorisi” gelmektedir. O, bu teoriyi açıklamış, savunmuş ve ona harika deliller ve örnekler sunmuştur.

el-Cürcânî'nin asıl şöhreti buradan kaynaklanmaktadır. Bu özelliği onun belâğat alanında nahivden çok nam salmasını sağlamıştır. Bu ilmin gelişimi açısından oldukça büyük bir konuma sahip olmuş, “*Esrâru'l- Belâğa*” ve “*Delâilu'l-İcâz*” adlı eserleri de aynı şekilde büyük bir değere sahiptir.

el-Cürcânî'nin bu iki eserinde ortaya koyduğu çalışma, çaba ve belâğat araştırmaları, belağat ilminin fikrî olgunluk ve gelişmişlik dönemini temsil etmektedir. Onun nazm teorisiyle ilgili görüşlerini “*Delâilu'l-İcâz*” eserinde detaylı bir şekilde görüyoruz.

1.1.Delâilu'l-İcâz

el-Cürcânî *Delâilu'l-İcâz* adlı eserini Kur'an'ın icaz ve beyanını ispatlamak amacıyla telif etmiştir. Kur'an'ın icazının hangi hususlarda olduğu çok tartışılmış, farklı görüşler ortaya konmuştur. Cürcanî'ye göre Kur'an'ın icazı nazmındadır. Nitekim bu, Kur'an'ın kendi ifadesiyle de sabit olup, dönemin ediplerini benzerini getirme noktasında aciz bırakan da nazmıdır.

el-Cürcanî, edebi bir metnin kıymetini onun nazmına bağlamakta, nazmı da kelimeler ve terkipler arasında “nahiv manalarının” gözetilerek cümle oluşturulması esasına dayandırmaktadır². O, belağat felsefesini de bu esasa göre temellendirir ve şu şekilde bir tanım getirir: “Nahiv manaları ile sözü ve sözün kendisi için söylendiği kasıtları hedeflemektir”³. Sözü edilen nahiv manalarını şu şekilde açıklamıştır: “Nahiv manaları; nahvin hareketleri, sükunları ile harflerini konulması gerekli yerlere koymak, takdim ve tehir ile kelimeleri oluşturmak, bunları yaparken doğruyu gözetmek, yanlıştan kaçınmak, kısımlarına ayrılmaktadır. Eğer bir söz bu kuralardan saparsa, aykırılık ve yanlışlık sebebiyle kabul görmez, bilimsel kriterlere uymadığı için reddedilir”⁴.

Bu teoriyi kitabında titiz ve detaylı bir şekilde ele alır. Abdulkâhir el-Cürcânî kendisinin de “*er-Risaletü's-Şâfiye*”de belirttiği gibi, İs-

2 Kınar, Kadir, *Abdulkahir El-Cürcanî'nin Nazm Teorisi*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/2006, s. 66.

3 el-Cürcânî, *Delâilu'l-İcâz*, s.64.

4 Velfîd Muhammed Murad, *Nazariyyetu'n-nazm ve kıymetuha'l-ilmiyyetu-fi'd-dirâsâti'l-lügaviyyeti inde Abdilkahir el-Cürcânî*, Daru'l-fikr, Dımaşk, 1983, s.58; AhmedMatlub, *Abdulkahir el-Cürcânî, Belâğatuhu ve nakduhu*, Vekaletu'l-matbuat, Kuveyt, 1972, s.54.

lam dünyasında ortaya çıkan inkarcılık hareketlerine karşı, inancı ve onun temel kaynağı Kur'an'ı savunma ve O'nun mucizeliğini ispat ihtiyacından dolayı nazm teorisini geliştirmiştir⁵.

el-Cürcanî, kitabının mukaddimesinde kendi dönemindeki bir grup alimin belâğatla ilgili anlayışlarını ve zihniyet yapılarını sunan şu bilgileri aktarır:

“Sen bu ilimden daha köklü, dallı budaklı, meyvesi daha tatlı, suyu daha yumuşak, ürünü daha bol ve daha aydınlık bir ilim bulamazsın. Beyân ilmi olmasaydı sen güzel elbiseler dokuyan, zinet eşyası yapan, inciler dizen, büyü üfleyen, bal toplayan, sana rengârenk çiçekler gösteren, tatlı ve olgunlaşmış meyveler toplayan bir dil bulamazdın. Şayet bünyesinde barındırdığı bilgileri titizlikle ele alıp tasvir etmeseydi, bu bilgiler hep gizli kalacaktı. Bu bilgilerin nasıl bir görünüşe sahip olduğunu asla bilmeyecektin. Ayın son gecesinin hilali hep hilal olarak kalacaktı (dolunayı hiç görmeyecektin); bunları hep gizlilik bürüyecek ve sayısız fayda ve güzellikleri tanımaktan mahrum kalacaktın. Bütün bu faydalarına rağmen, Beyân ilminin uğradığı haksızlığa uğramış başka bir ilim de bulamazsın. İnsanlar bu ilmin ne anlam ifade ettiği hususunda yanıldılar. Bu ilimle ilgili bozuk inançlara ve temelsiz zanlara saplandılar. Büyük bir cehalet ve fâhiş hataya düştüler. İnsanların çoğuna göre başla, gözle işaret etmek ve el işaretleriyle anlaşmak ne anlam ifade ederse Beyân ilminin ifade ettiği de ondan ibarettir. Böyleleri diyorlar ki: ‘Beyân ilmi, haber vermek ve soru sormaktır, emretmek ve yasaklamaktır. Bunların her birini anlatmak için belirlenmiş özel lafız ve kalıplar vardır. Arapça olsun Farsça olsun, herhangi bir dilin bu gibi kalıplarını ve her lafzın ifade ettiği anlamı bilen, konuşabilecek durumda olan (yani lâl olmayan) sesleri ve harfleri telaffuz edebilen herkes, bildiği dilde beyân sahibidir (yani içinden geçeni açık bir şekilde ifade etmeye muktedirdir). Konuşmak için eksiksiz malzemeye sahiptir ve bu durum beyân konusunda daha ötesi olmayan son noktadır.

Böylelerinin fesâhat ve belâğat gibi lafızları duyduklarında tek anladıkları şey, sözü uzatmak, gür sesle, takılmadan, kekelemeden akıcı bir şekilde konuşmak, bilinmeyen (garîb) kelimeler kullanmaktır. Konuya biraz eğildiklerinde ise (bir adım daha ileriye giderek) şöyle derler: ‘Fesâhat ve belâğat, konuşanın lahn (gramer yanlışı) yapmamasıdır. Lahn, mansub telaffuz edeceği kelimeyi merfu telaffuz

5 AhmedSeyyid Muhammed Ammar, *Nazariyyetu'l-İcazi'l-Kur'anî ve eseruhafi'n-nakdi'l-Arabiyi'l-kadimi*, Daru'l-Fikr, Dimaşk, 1998, s.158-159.

etmesidir veya hata ile bir lafzı, sözlük anlamı dışında, Araplardan nakledilen anlamına aykırı bir anlamda kullanmasıdır.

Kısacası bu zihniyete sahip insanlara göre, belâğat ve fesâhat konusundaki eksiklik, ancak kişinin dili hakkıyla bilmek konusunda ki yetersizliğinden kaynaklanır. Bu kimseler bilmezler ki dilin ancak düşünülerek tespit edilebilecek bazı incelik ve sırları, akılla idrak edilebilecek nükteleri ve özel anlamları vardır ve bunları, ancak yaptıkları incelemeler sonucu dilin bu tür özelliklerini keşfetmiş ve dil ile aralarına girilmiş olan perdeleri kaldırmış olan kişiler bilebilirler. Sözün sözden üstün olmasını gerektiren, erişilmesini güçleştirip onu i'câz noktasına taşıyan ve beşer gücünün sınırlarının dışına çıkaran sır işte budur”⁶.

“*Delâilu'l-Î'câz*” eserine başladığı bu mukaddimesi sayesinde onun asıl amacını ve kitabını etrafında telif ettiği nazm teorisini daha iyi anlayabiliyoruz. Nitekim Kur'an'ın i'câzı, el-Cürcânî'yi, belağatın sırlarını bilmeye iten en önemli etken olmuştur. Ona göre Kur'an'ın en önemli özelliği belâğat ve i'câzıdır. Kur'an'ın diğer i'caz yönleri yanında eşsiz nazmıyla mucize oluşu genel kabul görmüş bir kanaattir.

Başka bir ifadeyle, el-Cürcânî, *Delâilu'l-Î'câz* adlı eserinde önceki alimlerin ortaya koymaya çalıştıkları *Î'câzul'-Kur'ân* konusunu ispat etmeye çalışır. Bu ispatı gerçekleştirmek için bir sözde, lafzın manaya üstünlüğü ile mananın lafza üstünlüğü görüşlerini çürütmeye çalışır. Nazm teorisi adını verdiği, güzelliğin sadece lafız ve anlamda olmadığını, ikisinin birlikte cümlelerin nazmında, üslûbunda olduğunu belirtir. Daha sonra üslûp güzelliği ve görkemliliğinin nasıl olacağını ele alır. Cümleyi geniş olarak inceler, cümle öğelerini ayrı ve iç içe değerlendirir. Cümlede atıf harflerinin (bağlaç), sözü uzatıp kısaltmanın, muktezây-ı hâlin (duruma göre söz söyleme) öneminden bahseder. Çalışmasıyla “meânî” ilmini kurar. Bu eseri okuyan kimse, Arapça nahiv kuralları ile Aristo'nun cümle, üslûp ve fasl konularındaki genel görüşlerini sentez yapma hususunda çok büyük gayret gösterdiğini farkedebilir. Tüm bu gayretler Şuubiler'e karşı başlattığı mücadelesinde el-Câhız'da da görebiliyoruz. Şuûbilik ekolü, Arapların Emeviler döneminden itibaren fetihlerle bir arada yaşadıkları milletlere karşı, kendi milletlerinin üstün olduğunu iddia edip, Arap olmayanlara ikinci sınıf muamelesi yapması sonucu, bu milletlerin hem kendilerini savunmak hem de Araplarla

mücadele etmek amacıyla başlattıkları hareketin adıdır. Bu ekolün tepkisi sert olunca, el-Câhiz de Şuûbî hareketine tepki olarak Arapların yanında yer alıp, bu ekolle mücadele etmiş, Arap dilinin üstünlüğünü savunmuştur. Hatta bu amaçla “elBeyânve’t-Tebyîn” adlı meşhur eserini yazmıştır⁷. O halde el-Câhiz, Arap belâgatının kurucusu ise ‘Abdulkâhir de belâgatın kurallarını ortaya koyan ve yapısını sağlamlaştıran kişidir⁸.

1.2.Esrâru’l-Belâğa

el-Cürcânî’nin beyânla ilgili görüşlerini ise “Esrâru’l-Belâğa” adlı eserinde sunmuştur. Bu eserde belâgat konularını özellikle bedi ilmiyle ilgili konuları yoğun bir şekilde ele alıp incelemiştir. Konu başlığı itibarıyla şöyle sırlamak mümkündür: İstiare, aklî mecaz teşbih ve temsil konularıdır. Bunların izahı ve alt başlıklarını bu eserinde bulmak mümkündür⁹.

el-Cürcânî’nin bu kitaptaki belâgat konularını ele aldığı üslubu farklılık arz eder. O, analitik- çözümleyici bir üslup kullanır. Her bir belâgat konusunu derin ve titiz bir şekilde anlatır. Konuları belirli bir mantık ve tutarlı bir felsefe temeline dayandırmaya çalışır. Eserde aynı zamanda bedî’ konularından seci ve cinas ile bunların tatbikine de yer verir. Şiir ve nesir örnekleriyle de konuları örneklendirir. ‘Abdulkâhir el-Cürcânî h. V. asırda Arap belâgatının gözde eserlerinden kabul edilen “Esrâru’l-Belâğa” adlı bu eserini yazdığına Aristo’yu çok iyi açıklayan ve yorumlayan felsefeci konumundaydı. Onun bu eserinde h.VI. asra Arap belâgatını taşıyan takrîrî (soru-cevaplı) yöntemin kökenleri görmekteyiz¹⁰.

2. Abdulkâhir el-Cürcânî’ninBelâgat İlminde el- Cahız’ın el-Beyân’ının İzleri

Bu araştırmamızda el-Cürcânî’nin bu iki eserinin içerikleri üzerinde detaylı bir şekilde duracak değiliz. Nitekim bu alanda yazılmış olan çok sayıda makale ve araştırma mevcuttur. Üzerinde duracağımız unsur, onun büyük gayretler sonucunda, belâgatçılar arasında el-Cürcânî’nin “Belâgatın Şeyhi ve Kutbu” olarak şöhret bulmasında el-Cahız’ın, dolayısıyla el-Beyan ve’t-Tebyin’in izleridir.

7 Bkz. Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşâret yay., İstanbul, 1986.

8 Hüseyin, Taha, *El-Câhiz’dan ‘Abdulkahir Dönemine Kadar Arap Belâgatı*, Çev. M.Akif Özdoğan, *Ksü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2006), s.131-157.

9 Bkz. el- Cürcânî, Ebu Bekr ‘Abdulkâhir b. ‘Abdirrahman b. Muhammed, *Esrâru’l-Belâğa*, Mısır: Tsz.

10 Hüseyin, Taha, *El-Câhiz’dan ‘Abdulkahir Dönemine Kadar Arap Belâgatı*, Çev. M.Akif Özdoğan, *Ksü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2006), s.131-157.

el-Cürcânî'nin, belâğat ilminin sırlarını gün yüzüne çıkararak kişi olduğu inkar edilemez bir gerçekliktir. Hatta birçok belâğat alimi onu, bu ilmin kurucusu ve açıklayıcısı olarak kabul eder. Yahya b. Hamza el-'Alevî (ö. h. 749) şunları söyler: “*Abdulkâhir el-Cürcânî Delâilu'l-i'câz*” ve “*Esrâru'l-Belâğa*” adlı kitaplarıyla, bu ilmin kurallarını ilk ortaya koyan, delillerini açıklayan, sanatlarını düzenleyen, bu sanatların sırlarından çiçekler açtıran problemlerini ve düğümlerini çözen ilk kişidir.”¹¹

Abdulkâhir el-Cürcânî'nin belâğat tarihi açısından büyük bir öneme sahip olmasında, etkisinde kaldığı âlimlerin rolü inkar edilemez. Bunların başında el-Câhız gelmektedir. el-Cürcânî'nin eserlerinde, gerek görüşlerinde gerekse konuları sunma tarzında, el-Câhız'ın belâğî görüşlerinin ve üslubunun izini açıkça görebilmekteyiz.

Delâilu'l-i'câz” ve “*Esrâru'l-Belâğa*” kitaplarına inceleyen herkes, el-Cürcânî'nin, el-Câhız'ın belâğî görüşlerini devam ettirdiğini görecektir. el-Câhız ona birçok belâğat konu ve örneklerinde adeta rehberlik etmiştir. Hatta kendisi el-Câhız'ın ismini açıkça zikrederek onun beyân anlayışından bahsetmiştir.

Bu konuda *Delâilu'l-i'câz*'da karşımıza çıkan ilk örnek, fesâhattan bahsettiği kısımdır. O da uzun uzun bahsettiği fesâhatın manâsını şu şekilde tarif eder: “Fesâhat, lafızların birbirine uyumlu olması ve telaffuzu zor olmayan kelimelerin seçilmesinden başka bir şey değildir. Telaffuzu zor olan harfler bir araya gelmesin diye bu hususa dikkat edilir.

Örneğin el-Câhız, şu beyitleri nakleder:

لَا أَذِيلُ الْأَمَالَ بَعْدَكَ إِنِّي ... بَعْدَهَا بِالْأَمَالِ جَدُّ بِخَيْلٍ
كَمْ لَهَا مَوْقِفًا بِيَابِ صَدِيقِي ... رَجَعْتُ مِنْ نَدَاءِ بِالْتَّعْطِيلِ
لَمْ يَصْرِهَا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ شَيْءٌ ... وَانْتَنَتْ نَحْوَ عَرْفِ نَفْسِ دَهْوَلِ

Senden sonra beklentilerimi serbest bırakmam.

Artık ben beklentiler konusunda çok cimriyim

Beklentilerim bir dostun kapısında nice bekledi de eli boş döndü

Allah'a hamdolsun ki hiçbir şey ona zarar vermedi

Ve bu, dalgın nefsimi isteksizliğe yöneltti.

11 el-'Alevî, Yahyâ b. Hamza b. 'Alî b. İbrâhîm el-Yemenî, *et-Tirazu'l- mutadammin li esrâri'l- belâğa ve 'ulûmi'l- hakâyiki'l- i'câz*, Mısır, h. 1332, I,4.

Abdulkâhir el-Cürcânî, el-Câhız'dan nakillerine devam ederek şöyle der:

el-Câhız, bu şiiri naklettikten sonra “Sonuncu beytin ikinci mısrasını bir yokla. Lafızlarının birbirinden kaçtığını göreceksin” demiştir¹².

Fesâhat konusunun başka bir kısmında da el-Câhız'dan nakillerde bulunur. “Tenâfursuz söz söyleme” üzerine ele aldığı bu konuda -aynı şekilde- el-Câhız'ın örneklerini ve delillerini verdiği görürüz. Mef'ul'übihin hazfi konusunu anlatırken, bu hazfin güzelliğini ve harikalığını el-Buhtûrî'nin şu beytiyle açıklar:

مَثَلًا = *Ululuk, yücelik ve erdemlerde -aradık ise de- senin dengini bulamadık.* (el-Hafif)

Bu sözün açılımı “Senin dengini aradık” biçiminde olup مَثَلًا “dengini” ifadesi hafzedilmiştir. Çünkü ikinci cümlede yer alması ona delalet etmektedir. Diğer yandan bu ifade biçiminin güzellik, üstünlük ve etkileyiciliği de ortadadır. Şair, *طَلَبْنَا لَكَ فِي السُّودِ وَالْمَجِيدِ* “*Ululuk, yücelik ve erdemlerde sana denk birini aradık; ama bulamadık*” deseydi ifade yukarıdaki gibi güzel düşmezdi. Bunun sebebi şudur: Övgünün esasını oluşturan ve birinci derecede kastedilen husus, sözü edilen kişiye denk birinin mevcut olmadığını ifade edilmesidir. Aranması ise anlatılmak istenen asıl hususun kendisine dayandırılması ve pekiştirilmesi için dolaylı olarak zikredilen bir şey gibidir. Böyle olunca şair “*Ululuk yücelik ve erdemlerde sana denk birini aradık; ama bulamadık*” deseydi mevcut olmama ifadesini doğrudan “*denk olan*”a yüklemeyi bırakıp onun zamirine yükleyecekti. Kinâye (zahir) ise açıktan söylemenin (tasrih) yerini asla tutamaz¹³.

O bu sözlerini, el-Câhız'ın kinâye ve ifsâh (açıklama) ile ilgili görüşleriyle açıklar. -Ona göre- bu iki sanatta da olay “mutâbakat” kavramı etrafında dönmektedir. el-Cürcânî şunları aktarır:

“Ebu Osman el-Câhız'ın “*el-Beyânve't-Tebyîn*” adlı eserindeki ifadesi bu hususu çok güzel ortaya koymaktadır. Kastımızın iyi anlaşılabilmesi için şimdi onun konuyla ilgili bu ifadelerine yer vereceğiz. O şöyle demektedir: “Evlilik teklifinde yerleşik uygulama, teklifte bulunan tarafın sözü uzatması, cevap verenin ise kısa tutmasıdır.

12 el-Cürcânî, *a.g.e.*, s.48-49; bkz. el-Câhız, *el-Beyânve't-Tebyîn*, 1/65-66.

13 el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 120.

Nitekim Kays b. Hârice (b. Sinan), Dâhis (Gabra) savaşının¹⁴ sonunda belirlenmiş olan diyeti ödemek üzere yola çıkacak olan iki kişinin (ki bunlar Hâris b. Avf ile Herim b. Sinan'dır) develerinin semerini kılıcıyla keserek "Ey iki ihtiyar! Bu konuda benim yapabileceğim ne var? demişti. O da şu cevabı verdi: "Ben, bana konuk olan herkesi güzelce ağırlarım, öfkelenen herkesin öfkesini yatıştırırım. Güneşin doğuşundan batışına kadar konuşabilirim. Bu konuşmada bağların devam ettirilmesini emreder, koparılmasını da yasaklarım..."

Derler ki: bunun üzerine Kays b. Hârice geceye kadar gün boyunca konuştu. Bu konuşmasında ne bir kelimeyi yineledi ne de aynı anlama gelebilecek kelime ve cümleleri tekrar etti."

Ebu Yakup (el-Hureymî)'ye dediler ki: "Bağların koparılmasını yasaklamak yerine bağların devam ettirilmesini emretmekle yetinseydi ya. Bağların devam ettirilmesini emretmek, koparılmasını yasaklamakla aynı şey değil midir?"

Ebu Yakup şu cevabı verdi: "Bilmiyor musun, bir şeyi kinâyeli ve üstü kapalı bir biçimde söylemek, akıllarda açıkça söylemek kadar iz bırakmaz"¹⁵.

Abdulkâhir el-Cürcânî bu olayı anlatır, sonrasında el-Câhız'ın bu konudaki yorumlarına itimat ederek onları paylaşır; örnek ve delillerini sunar.

Kapalı ve anlaşılmaz konuşmak ile bilinmeyen (garib) kelimeler kullanmanın i'caz kapsamına girmediğini anlattığı sözlerinde el-Cürcânî, bu tarz kelimeleri kullanmanın kötülendiğini, bundan sakınılması gerektiğini söyler. Bilinmeyen (garib) kelimeleri kullanmanın üstünlük sebebi sayılmasını da şaşkınlıkla karşılar ve kadim alimlerin de, asıl üstünlüğün bu kelimelerin terkinde olduğunu düşündüklerini vurgular¹⁶. Sonrasında da el-Câhız'a dönerek kendisinden bu hususta etkilendiği birçok görüş ve örneği sunar ve şunları aktarır:

"*el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde el-Câhız şöyle der: "Yahya b. Ya'mer'e ait olan ve Yezid İbnu'l Muhelleb'in ağızıyla Haccâc'a iletilen mektubu insanların elden ele dolaştırdıklarını gördüm. Mektup şöyleydi:

14 Kapar, Mehmet Ali, Eyyamü'l-Arab mad., DİA, c.12, s.15.

15 el-Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, s. 120-12; bkz. el-Câhız, a.g.e., I/117-118.

16 bkz. el-Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, s. 261-262.

“Biz düşmanla karşılaştık, bir kısmını öldürdük, bir kısmını esir aldık, bir grup derelerin eteklerine ve ağaçlıkların arasına doğru kaçıp gitti. Biz, geceyi dağın başında geçirdik, düşman dağ eteğinde geceledi.” Haccâc mektubu alınca “Bu mektubun sahibi Yezid olamaz” dedi. Yahya b. Ya’mer de onunla beraber dediler. Hemen onun yanına getirilmesini emretti. Yahya gelince Haccac “Sen nerede doğdun?” diye sordu. “Ehvâz’da” dedi. Haccac, “Böyle fasih konuşmayı nereden öğrendin?” diye sordu. O da “ Babamdan öğrendim” dedi.

Yine der ki:

İnsanların şunu da yazıp elden ele dolaştırdıklarını gördüm: Bir kadın, Yahya b. Ya’mer’e gelerek kocasından şikayetçi olmuş, kocası da onu birkaç kez azarlamıştı. Bunun üzerine Yahya, kadının kocasına “Senden evlilik akdinin bedelini istedi diye mi onun hakkını vermeyip eksiltiyorsun” dedi.

el-Câhız sözünü şu değerlendirmeye bitiriyor:

“İşte onlar böyle sözleri, fesâhat ve belâğat göstergesi olarak birbirine nakledip duruyorlardı. Allah böyle sözleri belâğat ve fesâhat niteliğinden irak etsin.”¹⁷

Bunlar ve bunlara benzer birçok örnek, Abdulkâhir el-Cürcânî’nin, el-Câhız’ın görüşlerini rehber edindiğini, ondan çok sayıda alıntıda bulunduğunu ve belâğat konularının sunumunda onun izinden gittiğini gözler önüne sermektedir.

Abdulkâhir el-Cürcânî’nin, el-Câhız’ın peşinden gidip onu takip emekle kalmadığını zikretmek doğru olacaktır. Nitekim el-Câhız’ın onun üzerindeki etkisi, bazı meselelerde ona olan muhalefesinde bile kendisine benzemesine sebebiyet vermiştir.

Buna en açık örnek, lafız, mana ilişkisi ve bunlardan hangisinin belâğata temel oluşturduğu konusundaki görüşleridir. Nitekim belâğatta biçim lafızlarla, içerik ise anlam ile sağlanmaktadır. Arap edebiyatı ve belâğatında bu hususta tartışmalar ve farklı görüşler ortaya konmuştur. Lafız savunanların başında el-Câhız, manayı savunanların başında da el-Cürcânî gösterilir.

İşte bu noktada el-Cürcânî, el-Câhız’ı manayı ihmal etmek ve anlamları bilmenin bütün insanlar arasında ortak olduğunu ve bu konuda dili iyi bilenlerle sıradan insanların, farklılıklarına rağmen, eşit olduğunu savunmak ve daha da ileri giderek anlamların yola

17 el-Cürcânî, *Delâilu'l-İcâz*, s.262; bkz. el-Câhız, a.g.e., I/378-379.

atıldığını iddia etmekle suçlar. el-Câhız'ın lafzı yücelttiği ve anlamı ise önemsiz gördüğüne dair örnekler sunar. Sonra da ona reddiyede bulunur ve anlamın belâğattaki etkisini göstermeye çalışır¹⁸.

Abdulkâhir el-Cürcânî'nin, lafız- manâ tartışmaları hususunda el-Câhız'a olan bu muhalefetinin sadece olaya dışarıdan bakıldığına görünen bir hilâfet olduğuna dikkatleri çekmeden bu konuyu geçemeyeceğiz. Onun görüşlerini dikkatlice incelediğimizde ikisi arasında bir ihtilaf olmadığını görebiliriz. Nitekim el-Câhız, kendi dönemindeki edebiyatçıların manâya önem verip lafzı dışladıklarını görünce, lafzın değerini yükseltmek ve belâğat açısından önemini vurgulamak istemiştir. Her ne kadar o, lafzın güzelliği üzerinde daha çok durmuş ise de anlamı tamamen göz ardı etmiş değildir¹⁹. Lafız – manâ dengesinin sağlanmasının güzellik açısından önemini vurgulamıştır. Örneğin o, şöyle demektedir: “Söz ancak anlamı lafzı, lafzı da anlamı ile yarışmadıkça ve lafzı kulağa anlamı ile aynı anda varmadıkça belâğat ismini hak edemez.”²⁰ Sözün manâsı değerli, lafzı da belâğatlı olursa yağmurun verimli toprakta yapacağı etkinin aynısını kalplerde de yapacağını belirtir²¹. Bu ifadelerini de el-Beyan ve-Tebyin adlı esrinde Bısr b. Mutemir'den yaptığı şu nakille destekler: “Kim güzel bir anlam dilerse ona güzel bir lafız arasın, çünkü iyi bir anlamın hakkı iyi bir lafızdır.”²²

el-Cürcânî demanânın değerini yükseltirken, lafzı da tamamen ihmal etmez. O, güzelliğin tekil lafızda değil de lafızların bir araya gelmeleri sonucu ortaya çıkan anlamda olduğu görüşündedir. Abdulkâhir el-Cürcânî'ye göre “Söz söyleme, resim yapma veya kuyumculuğa benzer. Manâ ise resim ve kuyumculuğa konu olan, kendilerinden yüzük veya bilezik yapılan altın ve gümüş gibi madelere benzer. Bir yüzüğün şeklinin ve işçiliğinin kaliteli veya kalitesiz olduğunu değerlendirmek için bu şekli taşıyan gümüş veya o işçilik ve sanatın üzerinde gerçekleştiği altın maddesine bakman doğru olmadığı gibi, bir kelamdaki üstünlük ve meziyeti tanıman için sırf manâsına bakman yeterli değildir. Birinin gümüşünün daha kaliteli ve yapıldığı taşların daha kıymetli olduğundan dolayı bir yüzüğü diğerine üstün tutarken bu üstün tutma nasıl onun sırf yüzük oluşu açısından olmuyorsa, manâsından dolayı bir beyti

18 Bkz. el-Cürcânî, *a.g.e.*, s.172-176.

19 Güler, İsmail, *Arap Belagatında Biçim ve Anlam Tartışmaları*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 10, sayı:2, 2001.

20 el-Câhız, *a.g.e.*, 1/50

21 el-Câhız, *a.g.e.*, 1/61.

22 el-Câhız, *a.g.e.*, 1/81.

diğerine tercih ettiğimizde de bu tercih ve üstün tutmanın sadece onun şiir ve kelimeler oluşu açısından olmaması gerekir"²³. Abdulkâhir el-Cürçânî, edebî metnin sadece manâsı sebebiyle de meziyet ve üstünlük kazanamayacağı kanaatinde. Meziyet için lafız da manâ da tek başına yeterli değildir. Ancak gerekli şartları taşıyan kelimeler biçimine dönüştükleri zaman belâğat meziyetini kazanmaktadırlar.

Abdulkâhir el-Cürçânî ile el-Câhız arasında bu konu hususunda aslında bir farklılık olmadığı açıktır.

Beyân görüşünü ele aldığı "*Esrâru'l-Belâğâ*" adlı eserine geçecek olursak burada da el-Câhız'ın beyânından etkilendiğini açıkça görebiliyoruz. Beyânın üstünlüğünü anlattığı kitabının mukaddimesinde dahi el-Câhız'ın izi açıkça görülmektedir. Ona göre beyânın üstünlüğü teliftedir; söz ise ancak telif sayesinde fayda sağlar²⁴.

Onun seciden bahsederken, ancak doğal olan (matbu') seciyi kabul ettiğini bunda hoş görülmecek ya da beğenilmeyecek bir yönün olmadığını ifade ettiğini görürüz. Bu düşüncesini de el-Câhız'dan aldığını şu sözleriyle açıkça göstermektedir: "Manânın onu gerektirdiği, çağırıldığı ve etrafında cereyan eden seciden daha güzel seci bulamazsın..." diye başladığı sözlerine el-Câhız'dan aldığı örnek ve yorumları aktararak devam eder²⁵.

el-Câhız'ın, "*Esrâru'l-Belâğâ*"daki etkisini aktarmaya devam etmek konumuzun sınırlarını zorlayacağından bu kadarıyla iktifa ediyoruz. Fakat bu eseri okuyan herkes, onun mantığını ve felsefesini kitabın tümünde kolaylıkla görebilir.

SONUÇ

el-Cürçânî her ne kadar "belâğatın babası" olarak ün yapmışsa da el-Câhız'ın bu ilmin kurucusu olduğu tartışmasızdır. Fadl b. el-Amîd'in (ö.h.360) şu sözleri bu durumu doğrular niteliktedir: "Üç ilim vardır ki, bütün insanlar bunlarda üç kişiye muhtaçtır. Fıkıhta Ebu Hanife'ye, çünkü o, yazdıkları ve birer klasik haline getirdiği eserleriyle kendinden sonra gelen ve bu ilimle ilgili söz söyleyen herkesin ona işaret edip ondan rivâyette bulunmalarını sağlamıştır. Kelamda Ebu Huzeyl'e; Belâğat, fesâhat, dil ve muârazada ise Ebu Osman el-Câhız'a muhtaçtırlar"

23 bkz. el-Cürçânî, *Esrâru'l-Belâğâ*, 1/95-98.

24 bkz. el-Cürçânî, *Esrâru'l-Belâğâ*, 1/95-98; el-Câhız, a.g.e., 1/8, 75.

25 bkz. el-Cürçânî, *Esrâru'l-Belâğâ*, 1/102-105.

İbnu'l-Amîd, -bu sözleriyle- belagat ilmini el-Câhız tarafından kurulan müstakil bir ilim haline getiriyor. Nitekim belâğatın da Fıkıh ve Kelam ilimleri gibi, o dönemde, müstakil ve ayrıcalıklı bir yeri vardır.

el-Câhız'ın ortaya koyduğu en önemli eserler arasında ise -Ebu'l-Kâsım es-Sirâfî'nin de açıkladığı gibi- "el-Beyân ve't-Tebyîn" onun en çok yayılan, elden ele dolaşan, en çok istifade edilen eseri olmuştur. Kendisinden sonra gelen birçok edebiyatçı, eleştirmen, yazar belâğat ve fesâhat ehli kimseler bu eserin adeta öğrenciliğini yapmışlardır. Onun rehberliği sayesinde ince bir edebiyat zevkine, yazı ve telif sanatında güçlü bir kaleme sahip olmuşlardır.

Abdulkâhir el-Cürcânî ise Delâilu'l- İcâz ve Esrâru'l- Belâğa adlı eserleriyle Belâğat ilminin zirve noktası olarak kabul edilmektedir. Abdulkâhir el-Cürcânî'nin büyük bir ölçüde el-Câhız'ın beyanından, fikirlerinden ve belâğat konularını sunma tarzından etkilendiği, iki müellifin belâğat eserleri incelendiğinde açıkça görülmektedir. Buradan hareketle diyebiliriz ki nasıl ki el-Câhız, gerçekten Arap belâğatının temelini atan şahıssa, el-Cürcânî de bu temeli yükselten ve binayı kuran kişidir. Başka bir ifade ile el-Câhız, Arap belâğatının kurucusu ise 'Abdulkâhir de belâğatın kurallarını ortaya koyan ve yapısını sağlamlaştıran kişidir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Matlub, *Abdulkâhir el-Cürcânî, Belâğatuhu ve nakduhu*, Vekale-tu'l-matbuat, Kuveyt, 1972.
- Ahmed Seyyid Muhammed Ammar, *Nazariyyetu'l-İcazi'l-Kur'anî ve eseruhafi'n-nakdi'l-Arabıyyi'l-kadimi*, Daru'l-Fıkr, Dımaşk, 1998.
- el- Cürcânî, Ebu Bekr 'Abdulkâhir b. 'Abdirrahman b. Muhammed, *Delâilu'l- 'icâz*, Mısır. Tsz.
- el-'Alevî, Yahyâ b. Hamza b. 'Alî b. İbrâhîm el-Yemenî, *et-Tirazu'l- mutadammin li esrârî'l- belâğa ve 'ulûmi'l- hakâyiki'l- i'câz*, Mısır, h. 1332.
- el-Câhız, Ebu Osman'Amr b. Bahr, el-Beyânve't-Tebyîn, (Thk. M. Abdusselam Har-un), Matbaatu'l- Hancı, Mısır, 1975.
- el-Kıftî, Ebu'l- Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim, *İnbahu'r- Ruvât ala Enbâhi'n-Nuhât*, thk. Muhammed abu'Fadl İbrahim , Daru'l-Fıkr el-Arabî, Kahire, 1986.
- Güler, İsmail, *Arap Belagatında Biçim ve Anlam Tartışmaları*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 10, sayı:2, 2001.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Abdulkâhir el-Cürcânî mad.* TDV dergisi, 1988 c.1, İstanbul.
- Hüseyin, Taha, *El-Câhız'dan 'Abdulkâhir Dönemine Kadar Arap Belâgatı, Çev. M.Akif Özdoğan, Ksü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8(2006), s.131-157.*
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed, *Lisan'ul- Arab*, Darus-Sadr, Beyrut, 1968, "nazm" maddesi.
- Kapar, Mehmet Ali, *Eyyamü'l-Arab mad.*, DİA, c.12, s.15., İstanbul.
- Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşâret yayınları, İstanbul, 1986.
- Kınar, Kadir, *Abdulkâhir El-Cürcani'nin Nazm Teorisi*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/2006.
- Velîd Muhammed Murad, *Nazariyyetu'n-nazm ve kıymetuhu'l-ilmiyyetu-fi'd-dirâsâti'l-lüğaviyyetiinde Abdilkahir el-Cürcânî*, Daru'l-fıkr, Dımaşk, 1983.